

ТОСТІ Києва часто запитують своїх щедрих господарів про існуючі печери, хочуть більше знати про них. Та не всім відома історія їх походження. Лаврські печери з так званими мошами протягом багатьох віків були сильним засобом релігійного впливу на трудящі маси. Щоб зберегти недоторканим ореол святості «печерських угодників», ценні всіляко оберігали від проникнення в них світла науки. Досить сказати, що за всю багатовікову історію монастиря в печерах будь-які наукові дослідження не провадилися.

У 1926 році, враховуючи велике історико-культурне та мистецьке значення лаврського архітектурного ансамблю, вся територія колишньої Києво-Печерської лаври з усіма будовами, включаючи печерні лабіринти, була оголошена державним історико-культурним заповідником. Але планомірні роботи по вивченню цих пам'яток розпочалися тільки з 1929 року, коли печери були перетворені в об'єкт музейного показу.

Як виникли лаврські печери? Питання про походження лаврських печер досі мало вивчене. Письмові джерела, зокрема літописи, дають досить суперечливі і нерідко тенденційні відомості про походження цих печер. І це не випадково, бо авторами першоджерел про їх походження були ченці Києво-Печерського монастиря, які прагнули всіляко прикрасити і показати свою обитель, як велику святиню.

Але, не дивлячись на тенденційність і суперечливість літописів, все ж таки вони дають багато цінного матеріалу не тільки про походження печер, а й про історію Києво-Печерського монастиря з часу його виникнення у 1051 році і аж до погрому батиївськими ордами.

Перші згадки про лаврські печери знаходимо в літописному зводі «Повісті временних літ» та «Києво-Печерському патерику». «Повість» — це видатна пам'ятка давньоруського літописання, укладення якої (на початку XII ст.) пов'язане з іменем ченця Києво-Печерського монастиря Нестора. Цей твір було покладено в основу дальшого літописання в стародавній Русі. В «Повісті» висвітлено найважливіші історичні події східних слов'ян, утвердження християнства на

йшов на Берестово поблизу Києва, «и обреть печеру, и вселися въ ню, юже беша ископали Варязи».

Як бачимо, в свідченнях «Повісті» і «Патерику» про походження печер є розходження, неузгодженість. Це перш за все стосується питання, в котрій печері спочатку зупинився Антоній, в тій, що викопав Ларіон, як це стверджує літопис, чи у Варязькій, як свідчить «Патерик»? Назву «Варязької печери» зберігає до цього часу південне відгалуження Дальніх печер, які за свідченням літопису заснував Ларіон, а пізніше знайшов їх Антоній. Вірогідно, що в той час Дальні печери були складовою частиною Варязької печери, бо ні в літопису, ні в «Патерику» така назва, як «Дальні печери» не зустрічається. Вона могла виникнути тільки з побудовою Успенського собору, з яким пов'язана назва обох печерних лабіринтів. Той лабіринт, що знаходиться ближче до Успенського собору, називається Ближніми печерами, а той, що далі, — Дальніми.

ньюпалеолітичної епохи: кам'яні знаряддя праці, черепки глиняного посуду, рештки їжі тощо. Всі ці речі свідчать, що Кирилівські печери були місцем притулку для первісної людини.

З цього видно, що лаврські печери являють собою складову частину цілої системи стародавніх печер, розмішених в середньому Придніпров'ї. Причому, за своїм характером вони нічим не відрізняються від усіх відомих наші інших печер, зокрема таких, як Кирилівські.

Все це дає підстави зробити висновки, що лаврські печери існували задовго до заснування Києво-Печерського монастиря і, можливо, служили житлом для первісної людини. Таку думку висловив далеко не матеріалістичного світогляду історик

ЛАВРСЬКІ ПЕЧЕРИ У МИНУЛОМУ І ТЕПЕР

Назва «Варязької печери» походить, мабуть, від того, що нею свого часу могли користуватися варяги, які мали торговельні зв'язки з греками по Дніпру.

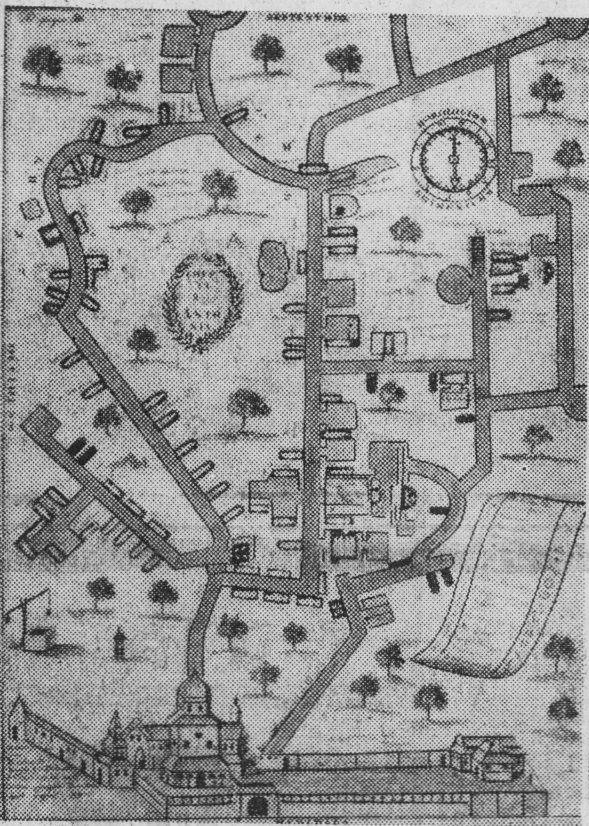
Але тут виникає питання: чому літопис не згадав Варязької печери, чому її назва виникла тільки в касіанівській редакції «Патерику», яка з'явилася у стінах Печерського монастиря в 1462 році, тобто на 411 років пізніше, ніж згадка про Ларіонову печеру в літописі?

На жаль, за браком матеріалів на ці питання відповісти зараз просто неможливо. Можна лише припустити, що під руками Касіяна був невідомий нам Печерський літопис, як гадає О. О. Шахматов.

Досить наївно і неправдоподібно подається у цих джерелах розповідь

М. Берлінський. У 1820 році він писав: «Сумніву немає, що преподобні отці не перші поклали початок печерам у цих горах. Знайдено найдавніші підземні ходи і нори, сучасні найдавнішим вікам. Такі знайдені біля Кирилівського монастиря, біля Межигірського заводу та й самі так звані Варязькі печери..., які являли собою захисток або житло древніх дикунів». І він має рацію. Адже первісна людина, яка мала досить примітивні знаряддя праці, саме в Придніпров'ї могла порівняно легко знайти достатню кількість їжі і захист від хижих звірів та непогоди.

Причому, печери влаштувалися в стійких породах лесу та каолиновому пісковику і на такому рівні, щоб вода не створювала в них вологості і не могла затопити під час найбільшої повені.



План Ближніх печер. XVII століття.



Найдавніший план Дальніх печер. 1638 р.

Русі, історію князівської влади, боротьбу різних соціальних верств населення, політичні тенденції основних феодальних центрів.

В «Повісті» є відомості і про Печерський монастир, зокрема про походження та початкову історію печер. Але коли «Повість» тільки частково торкається питань, пов'язаних з історією Печерського монастиря, то «Києво-Печерський патерик» цілком їм присвячений. «Патерик» склався в кінці XII — на початку XIII ст., коли слава про Печерський монастир як релігійний центр рознеслася по всій Русі, і він уже набув великого значення в суспільно-політичному житті Київської держави. «Патерик» — це збірник оповідань про історію заснування Печерського монастиря та діяльність його знатних ченців. Першооснову «Патерики» складають твори єпископа Володимирського й Задальського Симона, постриженця Печерського монастиря, ченця того ж монастиря Полікарпа, сучасника Симона. Твори цих авторів, що склали основу редакції «Патерики» у 1406 році були доповнені деякими оповіданнями, написаними знаменитим Нестором Літописцем. Але остаточно «Києво-Печерський патерик» склався у 1460 році в редакції ченця Печерського монастиря Касіяна. Друга редакція цього твору Касіяном зроблена в 1462 році, яка і була покладена в основу першого друкованого видання «Патерики» 1635 року в лаврі. «Києво-Печерський патерик», незважаючи на релігійно-фантастичні нашірвання, є видатною пам'яткою писемності періоду стародавньої Русі. Він розглядається радянською наукою, як оригінальний твір давньоруської художньої літератури. У свій час він привернув увагу навіть О. С. Пушкіна, який захоплювався поетичною «чарівністю простоти й вигадки» «Патерики». «Києво-Печерський патерик» є також цінним історико-етнографічним джерелом.

Що ж говорять ці джерела про походження лаврських печер? В літопису під 1051 роком сказано, що прпсвітер великокнязівської церкви с. Берестового Ларіон, «хожає с Берестового на Днепръ, на холмъ, кде ныне ветхий монастырь Печерський, и ту молитву творяща, бе бо ту лесъ великъ. Ископа пещерку малу, двухсажену, и приходя с Берестового, отпеваше часы и моляшеся ту богу втайне». Далі літописець розповідає, як «некий человек, именемъ мирьскимъ, от града Любча» Антоній мандрував на Свату гору і як він там постригся в ченці. Після повернення до Києва він нібито довго шукав зручного місця для релігійного подвизництва і «приде на холмъ, идеже бе Ларіонъ ископалъ пещерку, и въезлюбилъ место се, и вселися в не, и нача молитися богу... И хоча жити ту... копае пещеру».

Власне це все, що сказано в «Повісті» про походження лаврських печер. «Києво-Печерський патерик» дещо по-іншому висвітлює це питання. Там говориться, що Антоній після повернення із Афону при-

про заснування Близьких печер Антонієм. Виявляється, що ці печери він викопав один і тому називаються його ім'ям. Але тут саме дивовижне те, що Антоній, за переказом, не виходячи прожив у своїй печері 40 років. І слід зауважити, що ці сорок років не тільки викликають іронію, а й вносять велику плутанину в біографію самого Антонія.

В дореволюційній літературі багато авторів звертали увагу на цю плутанину, навіть більше того — намагалися розв'язати це питання, але їх спроби не мали позитивних наслідків, бо автори не брали під сумнів самої суті легенди.

Для з'ясування питання про походження лаврських печер слід виходити з того, що вони не являють собою якогось винятку в Києві, а тим паче в природі взагалі. На території нашої країни є велика кількість різних печер як природного, так і штучного походження. Вони зустрічаються на всіх континентах нашої планети. Археологами ще до революції тільки в Печерському районі нашого міста виявлено декілька печер, які за своїм характером дуже близькі до лаврських.

На південний схід від Києво-Печерської лаври знаходяться Звіринські печери. В період Київської Русі Звіринськ був великокнязівським мисливським угіддям.

Особливістю цих печер є те, що вони мають масові поховання, причому поховання провадилися за таким же методом і звичаями, як і у печерах Києво-Печерського монастиря. Крім того, вони за своєю внутрішньою будовою схожі з лаврськими, хоч довжина їх коридорів значно коротша, простіша і конфігурація самого лабіринту. По рештках одягу, а також настінних написах видно, що там були поховані духовні особи. Надумку історика Каманіна, поховання належить Видубецькому Михайлівському монастирю, який засновано при печері.

Аналогічні печери зустрічаються також і вверх по Дніпру. Приблизно 0,5 кілометра на північ від Близьких печер знаходиться так звана Микільська печера, або, як її ще називали, печера біля Ланцюгового мосту (тепер район моста метрополітену).

Археологи минулого століття зафіксували в Києві та його околицях, вздовж Дніпра від Межиріч'я до Монастирки, понад 45 печер.

Але з усіх виявлених печер, мабуть, найбільший інтерес являють Кирилівські печери на Куренівці, що докладно досліджувались у 1893 році. В цих печерах знайдені пам'ятки піз-

Після прийняття християнства на Русі, серед представників нової релігії з'явилося немало фанатиків цього віровчення, які прагнули виділитися своїм «подвизництвом» в ім'я вічного блаженства в неіснуючому потойбічному світі. Для цього вони відлюднювалися, шукали потаємні місця, натрапивши на старі, що почали вже руйнуватися і обвалюватися; печери, розчищали їх і влаштовували там монастирі. Такими ж, мабуть, старими були і печери, що тепер на території Києво-Печерської лаври, коли в них з'явилися перші відлюдники. Проте зараз нам дуже важко уявити їх первісний вигляд, бо немає сумніву, що за багатовікову історію монастиря вони неодноразово перестроювалися і втратили свій первісний вигляд. До того ж, будь-які джерела про стан лаврських печер у домонгольський період зовсім відсутні. Деяке уявлення про первісний вигляд цих печер дають Варязькі печери, які ченцями зовсім не ціпалися. Їх стіни залишилися нештукатуреними і нефарбованими, є навіть дві кімнати, що сполучаються між собою потаємними ходами. Вхід до них був з боку Дніпра.

З «Патерики» відомо, що в лаврських печерах в домонгольський період були келії, церкви, трапезна і бокові проходи, але з цих скудних описів зробити уяву про розміри і конфігурацію печерних лабіринтів просто неможливо.

В період татаро-монгольської навали у 1240 році на Київ лаврські печери відіграли значну роль як прихисток для киян від ворожого переслідування.

З літописних свідчень видно, що лаврські печери ніколи не залишалися ченцями навіть в часи страшних лихоліть. Це сприяло тому, що лише вони добре збереглися і дійшли до наших днів.

М. ПЕТРЕНКО,
кандидат мистецтвознавства, заступник директора Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника.